

SANOAT KORXONALARINING MOLIVAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA AYLANMA MABLAG'LARDAN SAMARALI FOYDALANISH XUSUSIYATLARI

Nurmatov Mirzaakbar Mirzaaliyevich

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti Farg'ona filiali mustaqil tadqiqotchisi

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 6 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss6/a10	Ushbu maqolada sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aylanma mablag'lardan foydalanish va samaradorligini oshirishning o'ziga xos xususiyatlari borasida tadqiqotlar olib borilgan. Sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aylanma mablag'lardan samarali foydalanish, aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.
KEYWORDS	<i>moliyaviy barqarorlik, pul mablag'lari, aylanma mablag'lar, aylanma mablag'lar samaradorligi.</i>

Kirish

Iqtisodiyot tarmoqlarini ustuvor rivojlantirish borasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirish va ishlab chiqarish uzluksizligini ta'minlashga qaratilgan davlatning izchil siyosatini davom ettirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Buning natijasi sifatida korxonalarining moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan aylanma mablag'lardan samarali foydalanish asosida ishlab chiqarishni ustuvor rivojlantirishga bo'lgan ilmiy va uslubiy asoslarni takomillashtirishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining Xalqaro standartining 36-sonli "Aktivlarning qadrsizlanishi" bo'limida bevosita korxonalarda "Pul mablag'larini hosil qiluvchi birlik - bu boshqa aktivlar yoki aktivlar guruhlaridan kelib tushadigan pul mablag'larini kirimlaridan ahamiyatli darajada mustaqil tarzda pul mablag'lari kirimlarini hosil qiluvchi eng kichik identifikatsiyalanadigan aktivlar guruhidir" deb ta'rif berilgan [1].

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2022 yil 9-dekabrda 340-son bilan ro'yxatga olingan me'yoriy-huquqiy hujjatda korxonaning operatsion faoliyat bo'yicha pul oqimlari birinchi navbatda tashkilotning asosiy daromad keltiruvchi faoliyatidan kelib chiqishi, ular odatda foyda yoki zararini aniqlashda hisobga olinadigan operatsiyalar yoki boshqa hodisalar natijasi hisoblanishi keltirilgan [2].

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 76-moddasida bevosita muassasa o'z majburiyatlari bo'yicha ixtiyoridagi pul mablag'lari bilan javob beradi. Bu mablag'lar yetarli bo'lmasa, tegishli mol-mulkning egasi uning majburiyatlari yuzasidan subsidiar javobgar bo'ladi [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan samarali foydalanish asosida moliyaviy barqarorlikni oshirish borasida o'z hissasini qo'shgan iqtisodchi olim, professor A.U.Burxonov tomonidan korxonaning aylanma mablag'lari o'zini-o'zi moliyalash talablari zarurati bilan izohlanishi hamda u korxona mustaqilligining asosi hisoblanishi haqida o'z fikrlarini bayon etgan. Shuni inobatga olish kerakki, korxona faoliyatini moliyalash o'z mablag'lari hisobiga amalga oshirish har doim ham foydali hisoblanmasligi, bu asosan mavsumiy xarakterga ega ishlab chiqarishda o'z aksini topishi, bunda ayrim vaqtda bank hisob-

raqamlarida katta hajmda mablag'lar yig'ilib qolishi va aksincha boshqa vaqtda mablag'larni topib bo'lmazligi haqida batafsil to'xtalib o'tgan [4].

R.N.Nakozin o'z tadqiqotlarida turli tarmoq va sohalarida faoliyat yuritayotgan korxonalar asosiy va aylanma mablag'lardan samarali foydalanish orqali o'z korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va bankrot bo'lishiga yo'l qo'ymaslik kabi vazifalar dolzarb ahamiyat kasb etishi, aylanma mablag'lardan samarali foydalanishning yechimi sifatida uslubiy va statistik jihatdan tahliliy yondashish lozimligi va aylanma mablag'larni to'g'ri boshqarish ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlovchi mexanizm bo'lishini ta'kidlagan [5].

N.A.Kalmakova ham o'z izlanishlarini aylanma mablag'larni boshqarish samaradorligini oshirishga qaratgan bo'lib, aylanma mablag'larni to'g'ri va samarali boshqarish korxonaning rentabellik darajasiga ta'sirini oshirishga sabab bo'lishini izohlab bergan. Korxonada aylanma mablag'larning har bir aylanish sikli ma'lum bir darajada korxona uchun foyda bo'lib shakllanishi bu esa korxona rentabelligini ta'minlashini ta'kidlab o'tgan. Korxonada resurslarni boshqarish samaradorligini oshirishda sanoat korxonalarini xarajatlarini kamaytirish va erishilgan natijalarni optimallashtirish, pul oqimlarini tartibga solish orqali iqtisodiy ko'rsatkichlarini yaxshilab borish borasida o'z fikrlarini bayon etgan [6].

Darhaqiqat, yuqorida keltirilgan izohlarga ko'ra, mualliflik qarashlarini ilgari suradigan bo'lsak, aylanma mablag'larning hosil bo'lishi bevosita korxona tomonidan jalb qilinadigan pul mablag'lari evaziga shakllantirilishi hamda korxonaning aktivlari sifatida doimiy aylanma aktiv sifatida harakatlanuvchi mexanizm sifatida talqin qilish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida sanoat korxonalarini faoliyatida mavjud aylanma mablag'lardan foydalanish va uni samarali boshqarishda ularning to'lovga qobiliyatlilik darajasi bo'yicha tizimlashtirish muhim ahamiyatga kasb etadi. Shu bois, turli maqsadlar uchun to'lovga qobiliyatlilikning quyidagi ikki ko'rsatkichidan doimiy foydalaniladi:

- joriy likvidlilik koeffitsienti;
- absolyut likvidlilik koeffitsienti.

Shuningdek, joriy to'lovga qobiliyatlik koeffitsienti ma'lum bir sana uchun aniqlanib, uning aniqlanish tartibini quyidagi formula asosida keltirishimiz mumkin [7]:

(1)

bu yerda:

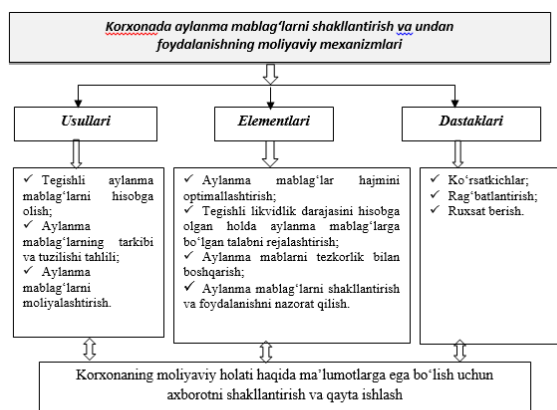
- joriy to'lovga qobiliyatlik koeffitsienti,
- aylanma aktivlar hajmi,
- qisqa muddatli passivlar.

Tahlil va natijalar

Ishlab chiqarish tarmoqlari va xizmat ko'rsatish sohalari uchun aylanma mablag'larning ahamiyati yuqori. Korxonalarda ishlab chiqarishni tashkil etish va faoliyatini yuritishda har bir korxona korxona faoliyatidan kelib chiqqan holda pul mablag'lariga ega bo'lishi talab etiladi.

Har qanday korxona shartnoma bo'yicha majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgar hisoblanadi, shu bois, korxona shartnoma tuzishdan avval ishlab chiqarish bo'yicha o'z rejalarini aylanma mablag'lar va ishlab chiqarish quvvatiga qarab belgilashi maqsadga muvofiq. 1-rasmda korxonada aylanma mablag'larni shakllantirish va undan foydalanishning moliyaviy mexanizmlari keltirilgan bo'lib, unga ko'ra uchta asosiy mexanizmdan, ya'ni usullar, elementlar va dastaklardan iborat. Har biri o'ziga xos ko'rsatkichlarni o'z ichiga qamrab olgan holda ular korxonaning moliyaviy holati ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash natijasida korxona haqida tegishli axborotni shakllantirish imkon yaratadi.

Bevosita korxonada birinchidan, aylanma mablag'larni shakllantirish va foydalanishda har bir mexanizmining ishlash xususiyati uni to'g'ri rejalashtirish usuliga e'tibor qaratish lozimligi; ikkinchidan, turli davrlarda, ya'ni: uzoq muddatli, o'rta va qisqa muddatli ishlab chiqarish muammolarini bartaraf qilishni e'tiborga oladi.

Manba: Sohaga tegishli adabiyotlar va me'yoriy-huquqiy xujjatlarni o'rganish asosida muallif tomonidan tuzilgan.

1-rasm. Korxonada aylanma mablag'larni shakllantirish va undan

Aylanma mablag'larni shakllantirish, rejalashtirish va samarali boshqaruvni tashkil etish to'g'ri tanlanlansa, korxona samaradorligini oshishga xizmat qiladi. Korxona tomonidan doimiy ravishda axborotlarni umumlashtirish, moliyaviy holatini tahlil qilish va nazorat to'g'ri tashkil etilmasi, korxona aylanma mablag'larining hajmining pasayishi va uning tuzilishi bilan bog'liq turli iqtisodiy xavflarning paydo bo'lishi mumkin:

- korxona tomonidan tuzilgan shartnomaga ko'ra ta'minotchilar va xaridorlar oldidagi vazifalarni bajara olmaslik xavflari;
- korxonada ortiqcha xarajatlarning paydo bo'lish xavfi, korxona faoliyatini tugatish yoki faoliyatini vaqtincha to'xtashi hamda turli mahsulotlarning yetishmasligi bilan bog'liq xavf-xatarlar;
- korxonaning istiqbolli faoliyatida to'lovga qobiliyatlik darajasi bilan bog'liq turli xavflar;
- korxonaning kreditni to'lash bilan bog'liq imkoniyatlarning pasayishi bilan bog'liq xavflar;
- aylanma mablag'lar xajmining pasayishi bevosita ishlab chiqarish jarayonining to'xtab qolish xavfining yuzaga kelishi bu esa korxona oldidagi majburiyatlarning bajarilmaslik tahdidini yuzaga keltirishi;
- korxonaning moliyaviy barqarorligiga ta'sir etadigan tahdidlar sifatida aylanma mablag'larning ortiqcha miqdori turli moliyalashtirish xarajatlarni ortishiga va korxona daromadini pasayish xavfiga sabab bo'ladi.

Sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish va tahlil qilishning mantiqiy ketma-ketligini quyidagicha izhlash mumkin:

Birinchidan, aylanma mablag'lar holatini vertikal tizimli tahlil qilishdan maqsad korxonada aylanma mablag'larni shakllantirish va undan samarali foydalanish yo'llari bo'yicha uning hajmi, tarkibiy tuzilishini aniqlashga qaratilgan individual tarzda jami ko'rsatkichlar nisbatlarini aniqlash va baholashga qaratiladi. Korxonada aylanma mablag'larning umumiy hajmini tahlil qilishda, bevosita ularning tarkibi va tuzilishini tizimli tahlil qilish, aylanma mablag'lar harakati, pul mablag'larining shakllanish manbalari va turlarni tahlil qilishdan iborat.

Ikkinchidan, aylanma mablag'larni bosqichma-bosqich gorizontall tahlil qilishdan asosiy maqsad aylanma mablag'larning hajmi va tuzilishi ko'rsatkichlarini o'rganish, vaqt o'zgarishi tendensiyalarini aniqlash va miqdoriy jihatdan baholash (mutlaq o'sish ko'rsatkichlarini aniqlash, o'rtacha o'sishi).

Uchinchidan, korxonada aylanma mablag'larni qiyosiy jihatdan tahlil qilish, shuningdek, rejali, avvalgi yillardagi me'yoriy yoki mos yozuv ko'rsatkichlarini o'rganilayotgan yillar ko'rsatkichlari bilan taqqoslama tahlil qilish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, aylanma mablag'larning koeffitsient tahlilida oldindan asoslangan turli ko'rsatkichlar tizimida aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini baholashni nazarda tahlillar amalga oshiriladi.

Beshinchidan, korxonada aylanma mablag'larni boshqarish samaradorligiga ta'sir qiluvchi ichki va tashqi muhitning asosiy omillarini aniqlashni o'z ichiga olgan omillarni tahlil qilishdan asosiy maqsad aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligiga ta'sir qiluvchi tashqi va ichki omillar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etish chora-tadbirlari ishlab chiqiladi. Korxonada aylanma mablag'lar holati bo'yicha umumiy xulosalar shakllantiriladi va aylanma mablag'larni samarali boshqarish va holatni baholash bo'yicha yakuniy hisobot tayyorlanadi [8].

Iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda sanoat korxonalarining aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirish ko'plab iqtisodiy va moliyaviy omillarga bog'liqdir. Shuningdek, aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligi korxonalarning to'lov intizomining darajasiga hamda aylanma mablag'larning turli vazifalarni bajarish uchun joylashtirilgan kapital qo'yilmalarning hajmi bilan ifodalanadi. Shuningdek, korxonalarning ishlab chiqarish tarmoqlarida aylanma mablag'lardan samarali foydalanishiga ishlab chiqarishda kam chiqim innovatsion texnologiyalar asosida ishlab chiqarishni tashkil etganligi, xom ashyo va materiallar narxining pasayishiga ta'sir qiladi.

1-jadval

Korxonada aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligiga erishish ko'rsatkichlarining guruhlanishi [9].

Korxonada aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligiga erishish ko'rsatkichlari		
Ayriboshlash	Rentabellik	Korxonaning boshqaruv samaradorligiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlar
Aylanma mablag'larning aylanish davri	Rentabellik darajasi	Aylanma mablag'larning o'rtacha (yillik, choraklik) summasi va aylanmani o'zgartirish orqali daromadlarning o'zgarishi
Aylanma mablag'larning guruhli aylanmasi	O'z aylanma mablag'larning rentabelligi	Ayriboshlash davomiyligini o'zgartirish orqali operatsion xarajatlarning darajasini o'zgartirish
Aniqlanish koeffitsienti	Tezlashtirilgan ayriboshlash natijasida daromad miqdorining o'sishi	
Aylanma mablag'lar ayrim elementlarining aylanish davri		
Operatsion aylanish uzunligi		

Korxonada aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligiga erishish ko'rsatkichlarini uch guruhga ajratish mumkin, ya'ni ayriboshlash, rentabellik, korxonaning boshqaruv samaradorligiga ta'sir etuvchi ko'rsatkichlardan iborat. Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish va muomala xarajatlarni minimallashtirish, ishlab chiqarish xarajalari hamda ularning harakatini oqilona tashkil qilinishi o'z ta'sirini ko'rsatadi. Aylanma mablag'larning (umumiy hajmi, tuzilishi, moliyalashtirish yo'nalishlari bo'yicha) holatini aks ettiruvchi ko'rsatkichlardan foydalanish aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Korxonada aylanma mablag'lar samaradorligini belgilovchi ko'rsatkichlar 2-jadvalda keltirilgan bo'lib, unga ko'ra, aylanma mablag'larning aylanuvchanligi kunlarda, aylanma mablag'larning aylanuvchanligi koeffitsientlarda, aylanma mablag'larning daromadligi hamda debitorlarning aylanuvchanligi bo'yicha samaradorligini aniqlash formulalari o'z ifodasini topgan [10].

Xulosa va takliflar

2-jadval

Korxonada aylanma mablag'lar samaradorligini belgilovchi ko'rsatkichlar

Ko'rsatkichlarning nomi	Nimani ifodalashi (mazmuni)	Aniqlash formulasi
Aylanma mablag'lar (Aym)ning aylanuvchanligi, kunlarda	Aym. bir aylanish davrining necha kunga to'g'ri kelishini ko'rsatadi	$\frac{Aym}{Ks} \cdot Q$ Ks – davrdagi kunlar soni
Aylanma mablag'lar (Aym)ning aylanuvchanlik ko'effitsienti, martada	Tahlil davrida Aym.ga qo'yilgan mablag'ning necha marta aylanishini ifodalaydi	$\frac{Q}{Aym}$
Aylanma mablag'lar (Aym)ning rentabelligi	100 so'm Aym. summasiga to'g'ri keladigan foydani (F) ko'rsatadi	$F \cdot 100 / Aym$
Aylanma mablag'lar (Aym)ning daromadligi	100 so'm Aym. summasiga to'g'ri keladigan daromadni (D) ifodalaydi	$D \cdot 100 / Aym$
Debitorlarning aylanuvchanligi (kunlarda)	Debitorlarning (Deb) bir aylanish davri necha kunga to'g'ri kelishini ko'rsatadi	$Deb \cdot Ks / Q$

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanish samaradorligini oshirishda quyidagi omillarga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega:

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг Миллий стандарти “Асосий воситалар” ни тасдиqlаш тўғрисидаги 5-сонли БҲМС.-Т.-2003, 114-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2022 йил 9-декабрда 3400-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2022 йил 10-ноябрдаги 61-сонли буйруғига 4-ИЛОВА. <https://buxgalter.uz/doc?id=708839>
3. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 21 апрелдаги ЎРҚ-683-сонли Қонуни таҳририда - Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон. <https://lex.uz/docs/111189>
4. А.У.Бурханов. Саноат корхоналари молиявий барқарорлигини баҳолаш усули. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 6, ноябрь-декабрь, 2018 йил. 18-бет.
5. Р.Н.Накозин. Совершенствование инструментария анализа и планирования использования оборотных средств организаций электросвязи: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.05 Москва, 2006. 151 с.
6. Н.А.Калмакова. Оперативное управление оборотными средствами промышленного предприятия. Автореферат дис. канд. экон. наук: 08.00.05/ 08.00.10. Н.А.Калмакова: Южно-Уральского государственного университета. – Челябинск., 2010. - 25 с.
7. С.Маликов. Молия-ҳўжалик юритувчи субъектлар молияси. Ўқув қўлланма.-Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2009, 93-94-бетлар.
8. Н.Т.Тошмаматов, С.К.Хабижанов, А.А.Темиркулов. Особенности организации внутреннего аудита промышленного предприятия на примере Республики Узбекистан. Ж//Аудит и финансовый анализ. №1,2019. 77-81 стр. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=39539179>
9. В.Абдурахимов, Н.Қудбиев, И.Муминов. Aylanma mablag'larni boshqarish tijorat korxonasi muvaffaqiyatining asosi. Scientific Journal Impact Factor. VOLUME 1 | ISSUE 10 ISSN 2181-1784. SJIF 2021: 5.423
10. И.Т.Абдукаримов, М.Қ.Пардаев, Б.И.Исроилов. Корхонанинг иқтисодий салоҳияти таҳлили. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқук дунёси, 2003, 86-бет...

birinchidan, korxonada mavjud pul mablag'larini sarflash jarayonini nazoratga olish (sarflashning real holatini analitik tahlil qilish, pul mablag'lari kirimini bashoratlash);

ikkinchidan, debitorlik qarzdorligi holatini doimiy nazoratga olish (o'tgan yillardagi ko'rsatkichlarni tahlil qilish, debitorlik qarzdorligini undirishga ta'sir qiladigan omillarni tahlil qilish);

uchinchidan, debitorlik qarzini undirishning yangi shakllarini joriy etish; xaridorlar bilan hisob-kitoblar holatini tahlil qilish va debitorlik va kreditorlik nisbatlarini nazoratga olish, shuningdek, debitorlik qarzdorligi bo'yicha bir yoki bir nechta yirik xaridorlar tomonidan to'lanmaslik xavfini pasaytirish uchun doimiy ravishda xaridorlar ko'lamini kengaytirib borish;

to'rtinchidan, sanoat korxonasining kreditorlik qarzlari darajasini doimiy nazoratga olish qilish, kreditorlik qarzlarini kamaytirish choralarini ko'rish.